

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları:

17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine Bir İnceleme

The Ability to Pay Taxation in Ottoman Empire: A Survey of 17th Century

Istanbul Kadı Records

Ahmet Burçin YERELİ

Hacettepe Üniversitesi

Altuğ Murat KÖKTAŞ

Niğde Üniversitesi

Işıl Şirin SELÇUK*

Ankara Üniversitesi

ÖZ

Osmanlı Devleti, uyguladığı vergi sistemiyle, verginin toplumda adil dağılımını hedeflemiştir. Adalet dışı uygulamalardan kaçınılmış ve verginin ödeme gücüne göre dağıtımı, temel alınmıştır. Çalışma, Osmanlı Devleti'nde ödeme gücüne göre vergi uygulamalarını, Osmanlı mahkeme kayıtları olan kadı sicilleri ışığında araştırmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın odak noktası, kadı sicillerinde vergi kararlarıdır. Araştırmada kullanılan materyaller, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan, mahkeme kayıtlarından elde edilmiştir. Söz konusu kayıtlarda yer alan vergi kararları, vergi ödeme gücü kapsamında tasniflenmiş ve günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuca göre, Osmanlı Devleti, vergi dağıtımında ödeme gücünü dikkate almakta ve ödeme gücü dışındaki uygulamalara ivedi bir biçimde son vererek, halk üzerindeki zulmü engellediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadı Sicilleri, Osmanlı İmparatorluğu, Vergi Ödeme Gücü.

ABSTRACT

The Ottoman Empire aimed the equitable distribution of tax in society by the implemented tax system. Empire avoided anti justice practices and the distribution of tax was based on ability to pay. This study is researching on ability to pay tax practices in the Ottoman Empire in light of the kadi registers which are based on Ottoman court records. In this context, the focus of this study is tax records in kadi registers. Materials that used in this research were obtained from the court records which are published by Turkish Religious Foundation Center for Islamic Studies. The mentioned tax records classified under the scope of ability to pay introduced into Modern Turkish. According to the conclusions of the research The Ottoman Empire took into consideration of the ability to pay tax and terminated practices other than ability to pay instantly thus prevented cruelty to people.

Key Words: Kadı Records, Ottoman State, The Ability to Pay Tax.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, üç kıtada, altı yüz yıldan fazla hüküm sürmüş köklü bir imparatorluktur. Osmanlı'nın Asya, Avrupa ve Afrika'da, farklı dini inanışlara sahip, farklı etnik yapıdaki farklı toplumlara yönetebilme yeteneği, literatürde genel olarak adalet anlayışındaki sarsılmaz iradeyle açıklanmaktadır (Altundağ, 1947, 187-189). Hükümdarlık altında bulunan tebaanın, müslimgayrimüslim ayrımı yapılmadan can ve mal güvenliğinin yanı sıra özgür bir biçimde ibadet yapabilmesinin garanti altına alınması, yönetilenlerde imparatorluğa karşı güven duygusunu geliştirerek, imparatorluğun uzun ömürlü olmasını desteklemiştir. Bu bağlamda imparatorluğun gücünü, esas itibarıyla tebaasına gösterdiği adaletten aldığı ileri sürülebilir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinden sonra ilan ettiği 29 Mayıs 1453 tarihli Ahidname'sinde, Galata zımmilerinin ibadetlerini özgürce yerine getirebileceklerini, kendi rızaları olmadan Müslümanlığa zorlanmayacaklarını ve haraç vergisi ödeyerek çiftçilik yapabileceklerini belirtmiştir (Şakiroğlu, 1981). Bu bağlamda, devlet yönetiminde adalet, imparatorluğun şiarındandır.

Adil yönetim anlayışı, Osmanlı'nın vergi uygulamalarında da kendisini göstermektedir. Devletin temel gelir kaynaklarından biri olan vergilerde, tebaanın farklılığından dolayı, adaletsizliğe neden olacak uygulamalardan kaçınılmıştır. Örneğin yeni fethedilen yerlerde, ekonomiye ve işleyen vergi sistemine büyük oranda müdahale edilmemiş, sorunlar doğrudan müdahale yerine, yerel olarak güçlü olan lonca hiyerarşisi, tüccarlar, mültezimler ya da sarraflarla işbirliği içinde çözülmüştür (Pamuk, 2013: 48). Böylece sosyal hayat köklü bir değişikliğe uğramamıştır. Bununla birlikte merkezden uzaklaştıkça, vergi uygulamalarında adaletsizlikler de görülmüştür. Vergilerin genel olarak iltizam yöntemiyle toplanması, halkın daha büyük oranlarda vergi yüküne katlanması sonucunu doğurmuştur. Nitekim Abdülmecit Han (1823-1861), iltizam usulünü, "sirkat-ı müevvele (tevil edilmiş hırsızlık)" olarak tanımlamıştır (Aliye, 1995: 88). Osmanlı Devleti'nde vergilemede adalet noktasında, ödeme gücünün dikkate alınması, çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Osmanlı'da ödeme gücüne göre vergilemenin nasıl olduğu, mahkeme kayıtları üzerinden açıklanacaktır. Kadı sicilleri olarak bilinen söz konusu kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin gündelik hayatı ve sosyoekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Merkezi yönetim, kent yönetimi, kentlilerin, köylülerin, Hıristiyan ve Musevi azınlıkların yaptığı işlerle birlikte kişisel statü, vergiler, borçlanma, satışlar ve fiyat düzenlemelerinin yanı sıra şikâyetler, firarlar ve hırsızlıklar gibi yaşamın her yönüyle ilgili kararların yer aldığı sicillerde İstanbul'dan gelen ferman ve emirler de yer almaktadır (Singer, 2008: 26). 17. yüzyıl İstanbul mahkeme kayıtlarının incelendiği çalışmada, vergi adaleti bakımından ödeme gücüne yönelik kararlar araştırılarak, vergi sisteminin ne düzeyde adaleti esas aldığı tartışılacaktır.

2. LİTERATÜRDE ÖDEME GÜCÜNE GÖRE VERGİLEME TEORİSİ

Ebû Hanife'nin talebeleri arasında yer alan ve kamu maliyesi, vergi, toprak, ceza, idare ve devletler hukuku gibi çeşitli konuları "Kitâbü'l Hârâc" isimli çalışmasında inceleyen ve aynı zamanda hukukçu olan Ebû Yûsuf (ö.798), A. Smith'den yaklaşık bin yıl önce benzer vergileme ilkelerini ileri sürmüştür[†]. Buna göre Ebû Yûsuf, vergilemede tebaanın ödeme gücünün dikkate alınmasını, vergilerin merkezi hükümet tarafından belirli bir standarda bağlanmasını, vergi mükelleflerinin sömürülmemesi için iltizam sisteminin terkedilmesini veya sıkı bir şekilde denetlenmesini ve vergi tarhında arazinin işlenmesi, sulanması ve verimliliği gibi unsurların dikkate alınmasını savunmaktadır (Kallek, 2002: 103). Bu bağlamda vergi yükü halka kendi rızalarıyla yüklenmeli, vergi, kişilerin ödeme gücüne göre değişmeli, vergi oranları aşırı düzeyde yüksek olmamalı ve

[†] J.S. Mill tarafından, vergilemenin klasik ilkeleri olarak nitelendirilen ilkelerin, fikir olarak A. Smith'e ait olduğu savunulmakla birlikte, F.K.Mann, söz konusu ilkelerin İskoçyalı yazar Lord Kames'in eserinden alındığını ileri sürmüştür, A. Oncken ise, vergileme prensiplerine örnek teşkil edecek fikirleri 1748 yılında ileri süren Montesquieu'ya ait olduğunu iddia etmiştir (Schmölders, 1976: 45).

vergiler zalimane yöntemlerle toplanmamalıdır (Ebû Yûsuf, 1973: 14-16). Bu durum aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

“Bağdat, Küfe, Basra ve benzerleri gibi şehirlerde oturan zimmilerin cizyelerine gelince, benim görüşüm şudur: Halife, dini-emaneti bakımından güvenilir, hayır ve salah sahibi kimselerden seçeceği bir şahsı veya şahısları her şehire gönderir, yanına yardımcıları da verir. Bu yardımcıları Yahudi, Hristiyan, Mecusi, Sabii ve Samiri dinlerine mensup mükellefleri toplarlar. Önceki konularda anlatıldığı üzere, mükelleflerin ekonomik güçlerine göre vergilerini tahsil ederler. Mesela kuyumcu, manifaturacı, çiftlik ve akar sahibi, tacir, doktor ve eczacı, zanaatkâr ve benzeri meslekler gibi bir mesleği olandan durumuna ve zenginliğine göre vergi alırlar. Zengin olandan 48 dirhem, orta halli olandan 24 dirhem, terzi, boyacı, ayakkabıcı, saraç ve benzeri gibi el gücü ile çalışan kimselerden 12 dirhem cizye alırlar. Bu vergiler valilerin elinde toplandıktan sonra Beyt-ül Mal’a gönderilir” (Ebû Yûsuf, 203).

Ebû Yûsuf’un talebelerinden olan Yahya b. Âdem (ö.818), “Kitâbü’l Hârâc”[‡] isimli eseriyle, İslam kamu maliyesi ve hadislere dayanan iktisat düşüncesinin gelişmesindeki ilk örnek olarak değerlendirilmektedir (Kallek, 2013: 234). Vergilemenin, ödeme gücünü dikkate alması gerektiğini savunan Yahya b. Âdem, bu durumu eserinde aşağıdaki gibi örneklendirmektedir:

“Yahya dedi ki: Peygamber’in, kan dökülmesini istemeyen her bir harbiye, senede bir dinar cizye vergisi koyduğu bilinmektedir. Buna göre başkan eğer Müslümanlar için bir iyilik olacağı görüşünde olup zimmilerden dinar ve benzerlerini kabul ederse, bunda bir sakınca yoktur. Başkan, haklarında İslam kanunlarını geçerli kıldığı zaman, sadece Müslümanların ahkâmına teslim olmayı kabul etmeleri gerekir görüşünü taşıyıp onlar üzerine istediği kadar, fakat onlar güçlerinin üzerindeki bir vergi ile asla mükellef tutulamazlar, cizye vergisi koyarsa, o bu yetkiye sahiptir. Bu sebeple eğer onlar bunu kabul ederlerse onları öldürmek haram olur. Eğer vergiden kaçınırlarsa, İslam’ın hükmüne teslim oluncaya kadar onlarla savaş yapmak helal olur” (Yahya b. Âdem, 1996: 99).

İbn-i Haldun, 1375’te yazmaya başladığı ünlü eseri “Mukaddime”de, âlemdaki tüm hükümdarların, toplumu sevk ve idare etmede esas aldıkları siyaseti açıklarken, Rakka, Mısır ve bu ikisi arasındaki mintıkaya, Halife Me’mun tarafından vali tayin edilen Abdullah b. Tahir’e babası Tâhir b. Hüseyin’in yazmış olduğu mektuba atıf yapmaktadır. Söz konusu mektubun vergileme ile ilgili kısmı aşağıdaki gibidir:

“Tebaanın halinin düzelmesine vesile olan, Allah tarafından, İslam için izzet ve yücelik, Müslümanlar için genişlik ve sağlamlık, İslam düşmanları için zillet ve gayz, Müslümanların hasımları olan kâfirler için meskenet ve küçüklük ifadesi kılınan haraca bak. Bunu istihkak sahipleri arasında adalet, hakkaniyet, eşitlik ve umumilik esaslarına göre tevzi et. Bu maldan cüzi bir şey hususunda dahi, şerefinden dolayı şerifi (ve asilzadelere), servetinden dolayı zengini, kâtibini, has dostlarından her hangi birini ve maiyetindekilerini muaf tutma. Kimseden, takatından fazla haraç (ve vergi) alma, bu hususta haddinden ziyade bir şeyle mükellef tutma. Herkesi, hak olan hususa sevk et. Çünkü umumun rızasını kazanmak için en lüzumlu ve halkın dostluğunu kazanmak için en faydalı şey budur” (İbn-i Haldun, 2009: 578).

Bu bağlamda Mukaddime’de vergilemenin, tebaanın katlanabileceği düzeyde olması ya da bir deyişle bireylerin ödeme güçlerini referans alması savunulmaktadır[§].

[‡] Ebu Yusuf’un çağdaşı olan Yahya b. Âdem, onun yazdığı eserin eşi denilebilecek bir kitap meydana getirmiştir. Her iki eserin adı da Kitâbü’l Hârâc’dır (Eskicioğlu, 1996: 8).

[§] İbn-i Haldun bu durumu, verginin gelir ve ikame etkileri kapsamında aşağıdaki gibi açıklamaktadır: *“Bilinmelidir ki, devletlerin ve hanedanlıkların ilk zamanlarında vergi, tevziat itibariyle az, ama hasılat ve varidat itibariyle çok olur... Tebaadan alınan vergi ve sağlanan irâd az olunca, çalışmaya heveslenip, iş görmeye istek duyarlar. Ödenen vergilerin az olmasından hâsıl olan memnuniyet sebebiyle umran çoğalır ve artar. Umran ve inkişaf çoğalınca, söz konusu vergi ve iradın miktarı ve çeşidi de çoğalmış ve netice itibariyle bunların yekünü olan hâsıla da artmış olur... Devlet ve hanedanlık, aralıksız olarak (güçlenerek ve gelişerek) devam eder. Zarif (veya kurnaz) hükümdarlar ard arda iş başına gelir, bedevi ve sade gidişat*

Veit Ludwig von Seckendorff (1626-1696), fakirlerin vergiden muaf tutulmaları amacıyla, Mutlakiyet Devrindeki baş vergisine, ödeme gücüne aykırı olduğu için karşı çıkmış, Kameralist yazarların önde gelen isimlerinden Johann Heinrich Gottlob Justi ise (1705-1771), yine Adam Smith'den daha önce çeşitli vergi ilkelerini ileri sürmüştür. Buna göre, vergilerin servet, ticari ve sınai faaliyetler için yüksek olmaması, eşit, adil ve meşru bir temele dayanması savunulmuştur. Doğal hukuk teorisinin ortaya çıkmasıyla birlikte ileri sürülen adalet kavramı çerçevesinde genellik ve ödeme gücüne göre vergileme ilkeleri, "tek vergi" yoluyla uygulanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Voltaire'in, gelirinin yarısını vergi olarak ödemek zorunda olan fakir bir köylü ile hiç vergi ödemeyen bir rantiyenin karşılaşmasını anlatan hikâyesi, tek verginin uygulamadaki sorunlarını açıkça ortaya koymuştur (Schmölders, 1976: 35-44).

1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" isimli kitabının beşinci cildinde, hükümdarın yahut devletin gelirleri üzerinde duran Adam Smith, vergiler üzerine incelemelerinden önce, genellikle bütün vergilerde bulunması gereken dört ana kuralı, önsöz olarak ileri sürmektedir. Buna göre "hükümetin masrafını karşılamak için, her devletin uyrukları, kendi güçlerine imkân ölçüsünde en yakın oranda, yani devletin koruyuculuğunda her birinin yararlandığı gelir oranında katkıda bulunmalıdırlar" ifadesiyle Smith, vergilemenin ödeme gücünü referans alması gerektiğini açık bir biçimde ifade etmektedir. Buna göre kamu harcamalarının finansmanı amacıyla toplanacak vergiler, bireylerin devletin egemenliği altında elde ettiği gelirlerle orantılı olmalıdır (Smith, 2010: 927). Bir diğer deyişle çok kazanandan çok, az kazanandan az vergi alınmalıdır. 1817 yılında yayınlanan "Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin İlkeleri" isimli eseriyle David Ricardo, çeşitli vergiler hakkındaki düşüncelerini açıklamakta ve vergilemenin temel sonuçları üzerinde durmaktadır. Adam Smith'in, tüm vergilerin uyması gereken dört temel ilkesine atıfta bulunarak ödeme gücünün, vergi adaletinin sağlanması bakımından önemine işaret etmektedir. "Toprak vergisinin, kalitesi ne olursa olsun tüm topraklardan ürün başına alınan sabit bir vergi olması halinde, eşitsiz bir vergi haline gelecek ve A. Smith'in ölçülerine göre tüm vergilerin uyması gereken dört ilkedен birine ters düşecektir" (Ricardo, 2007: 162) ifadesiyle Ricardo, temel dört ilke kapsamında, ödeme gücüne öncelik vermektedir denilebilir.

Ödeme gücü ilkesinin, klasik iktisatçılar tarafından benimsenmesi ve yoğun olarak kullanılmasının temel sebebi, Adam Smith'e göre, ödeme gücünün, fayda teorisinin devamı olmasında yatmaktadır. Diğer yandan John Stuart Mill gibi, fayda yaklaşımını kabul etmeyen yazarlar için bu durum geçerli değildir. Fayda yaklaşımına göre alınacak bir vergi, Mill'e göre, "gerçek adalet ilkesinden ayrılacaktır" (Musgrave, 2004: 113). Bununla birlikte, John Stuart Mill, 1848 yılında yayınladığı "Politik Ekonominin İlkeleri" isimli çalışmasında, Smith'in ileri sürdüğü temel vergi ilkelerine değinmekte ve verginin ödeme gücüne göre alınmasını savunmaktadır (2009: 619). Verginin ödeme gücüne göre alınması sonucu "vergilemede eşitlik, fedakârlıkta eşitlik anlamına gelecektir" (Mill, 2009: 804).

Thomas von Aquino'nun "yağma, günahsız olabilir mi?" ifadesi, vergilemenin mutlaka toplumun belirli kesimlerine zarar vereceğini vurgulamaktadır (Schmölders, 1976: 34). Bu bağlamda vergilemenin ödeme gücünü dikkate alarak gerçekleştirilmesi halinde, ödeme gücünün nasıl belirleneceği ya da ödeme gücünden neyin anlaşılacağı, H. Dalton tarafından, şu şekilde açıklanmaktadır:

ortadan kalkar. Göçebelerin huyu olan (israftan ve refahtan) uzak durma ve görmezlikten gelme hali kaybolur. Kurnazlığa sevk eden hadarilik ve ısrırgan mülk ortaya çıkar. Bu durumda halk ve hanedanlık mensupları maharet nevinden olan (daha iyisini arzu etme çeşidinden) huylar edinirler, içine gömülmüş oldukları nimetler ve refah sebebiyle adetleri, itiyatları ve ihtiyaçları çoğalır. Bu durum karşısında raiyye, çiftçi, ortakçı ve sair vergi mükelleflerine tarh edilen vergi ve resim nisbetini artırırılar. Vergi hasılatını çoğaltmak için, her vergi kalemine ve gelir kaynağına büyük miktarda zamlar yaparlar... Sonra zam üstüne zam gören vergiler ve tarifeler tedrici surette artar. Çünkü refah, fazla ihtiyaç ve bu sebeple çok masraf yapma yüzünden devletin adet ve itiyatları da derece derece artmıştır. Daha sonra vergilerdeki artış, itidal haddini aşar, bu yüzden halkın umrana olan gönüllü katkısı da ortadan kalkar. Ödediği vergi borçlarıyla temin ettiği faydayı, kârı ve kazancı mukayese edince, istifadenin az olduğunu görerek çalışma hevesini yitirir." (İbn-i Haldun, 2009: 539-40).

“Vergilemenin, bireylerin ödeme gücüne göre yapılması, daha kullanışlıdır ancak ödeme gücü nasıl ölçülecektir? Bu sorunun cevaplanmasında, genel olarak vergi mükelleflerinin vergi ödemelerinde ve vergi yükünün dağılımında katlandıkları fedakârlık dikkate alınmalıdır. Katlanılan fedakârlık ise, “fedakârlıkta eşitlik”, “eşit oranlı fedakârlık” ve “en az fedakârlık” olmak üzere üç farklı biçimde ortaya çıkmaktadır”(Dalton, 1948: 91).

Sonuç olarak, vergilemede uyulması gereken temel ilkeler klasik iktisatçılardan çok önce tartışılmaya başlamış ve zaman içinde olgunlaşmıştır. Osmanlı Devleti, uyguladığı Tekalif-i Şer’iye vergileri başta olmak üzere, İslam Hukukunu esas alan bir anlayışı benimsemesi nedeniyle, klasiklerden çok önce, söz konusu ilkelere tabi bir zihniyete sahiptir. Bu zihniyetin yansımaları başta kadı sicilleri olmak üzere diğer sicil kayıtlarında da görülmektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada Osmanlı Devletinin kadı sicillerinden yararlanılmıştır. Kadı sicilleri, Osmanlı’da şer’i mahkemelerde tutulan ve çeşitli belgeleri içeren kayıtlar olarak tanımlanabilir. Söz konusu kayıtlar esas itibarıyla arşivlerden oluşmakla birlikte, “mahkeme kayıtları”, “sicilat-ı şer’iyye”, “şer’i mahkeme defterleri” veya yazdıranların esas alındığı “kadı defterleri/sicilleri” gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır (Pay, 2001: 88). Osmanlı Devletinde gündelik yaşama dair çeşitli kararların yer aldığı mahkeme kayıtları olan “kadı sicilleri”nde, toplumsal hayata ilişkin önemli yargı kararları yer almaktadır. Nitekim söz konusu siciller, yalnızca mahkemeye intikal eden hukuki ihtilafları değil, vergi kayıtlarını, vakıf şartnamelerini, bağış, kira, satış, ödünç gibi hukuki işlemleri, pazarlarda satılan ürünlerin ve ticari malların listelerini, fiyatlarını (narh kayıtları), miras paylaşımlarını, terekeye dâhil olan eşyaları, kamu binalarının imar veya tamir bilgilerini, meslek kuruluşlarının faaliyetlerini, esnafın tabi olduğu standartları, evlenme ve boşanma kayıtlarını, merkezden gelen ferman ve hükümleri içeren ve Osmanlı’nın siyasi, iktisadi ve sosyal tarihini betimleyen kayıtlar olarak ifade edilmektedir. Bunun nedeni ise Osmanlı Devletinde kadıların görev ve yetki alanlarının bugünkü yargıçların sahip oldukları yetki ve görev alanlarından daha geniş olmasıdır (Aydın, 2008: 11).

Kadı sicilleri, genel olarak dar ve uzun defterlerden oluşup, sayfa sayıları 10’dan başlayıp, 200’e kadar çıkmaktadır. Ortalama olarak 100 sayfa ve yaklaşık 400-500 civarında sicile sahip olan söz konusu defterlerin bir kısmı mahkeme işlemlerinden bir kısmı ise İstanbul’dan gelen belgelerden oluşmaktadır. Mahkeme işlemlerine ait olan siciller, İ’lam, hüccet ve tereke gibi kayıtları, İstanbul’dan gelen belgeler ise ferman, emir, tezkere ve berat gibi kayıtları içermektedir. Kadı sicillerine ilişkin en eski örnekler 1455 tarihli Bursa sicilleridir. Kadı sicilleri Türkiye içinde ve dışında olmak üzere oldukça dağınık bir yapıya sahiptir. Örneğin İstanbul’un yirmi yedi mahkemesine ait siciller, II. Abdülhamid döneminde kurulan “Sicillat-ı Şer’iyye Dairesi”nde (İstanbul Müftülüğü Arşivi) yer almaktadır. Ortadoğu ve Balkanlar’da ise sekiz bin sicil olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Yunanistan’da 337, St. Petersburg’da 121, Suriye’de 2.368, Kudüs’te 730, Kahire’de 1.851, Medine’de 117 ve Lübnan’da 70 adet defter bulunmaktadır (Uğur, 2010: 8-11). Osmanlı arşivlerinin ihtişamı ise esas itibarıyla Osmanlı zihniyetinde kâğıdın, saygı duyulan bir meta olması ve saklanmasıyla kaynaklanmaktadır (Çetin, 1985: 64). Bu bağlamda arşiv malzemesi olarak büyük bir hazineye sahip olan Türkiye, söz konusu arşiv potansiyelini yalnızca kendi milli varlığından değil, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından meydana gelen yirmiden fazla devlete ait belgelerden elde etmektedir (Sertoğlu, 1985: 48). Nitekim *“Osmanlı tarihini, kendi milli tarihinin bir parçası sayan biricik memleket, Türkiye’dir”*(İnalçık, 1985: 40).

Türkiye’de yaklaşık olarak on sekiz bin mahkeme defterinin bulunması nedeniyle çalışma, İstanbul kadı sicilleri ile sınırlı tutulmuştur**. Bunun nedeni, İstanbul’un başkent olması, yoğun gayrimüslim nüfusun bulunması, Osmanlı öncesine dayanan kozmopolit bir yapıya sahip olması ve yaklaşık dört asır İmparatorluğun merkezinde bulunması ile on bine yakın sicilin İstanbul mahkemelerine ait olması olarak sayılabilir. Diğer yandan farklı dil, din, mezhep ve etnik yapısı nedeniyle İstanbul’un toplumun tamamını yansıttığı düşünülmektedir. Nitekim Bizans döneminden kalan Hıristiyan unsurların yanına, fetihle birlikte Müslüman tebaanın ve Avrupa’dan göç ile gelen Yahudilerin de eklenmesiyle birlikte İstanbul kozmopolit bir hal almıştır (Aydın, 2008: 12). Timur Kuran’ın editörlüğünde, 17. yüzyıl mahkeme kayıtları ışığında İstanbul’da sosyo-ekonomik yaşamın incelendiği araştırmada, söz konusu dönemde vergilendirmeye ilişkin beş yüz elli dört hüküm tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin yoğun olarak cizye ve içki vergileri nedeniyle, Müslümanların ise avarız ve tımarla ilgili davalarda taraf olduğu belirlenmiştir (Kuran, 2011: 7-8). Bu bağlamda vergi sisteminde uygulamada olan çeşitli vergilerin yanı sıra, vergileme süreci, vergi uyumsuzlukları, mükerrer vergi, vergi yükü ve vergi denetimi gibi temel vergileme unsurları mahkeme kararları çerçevesinde incelenerek, Osmanlı’da ödeme gücü yaklaşımı açısından vergi zihniyeti tartışılacaktır. Daha önce İstanbul Müftülüğü’nde kayıtlı bulunan yaklaşık on bin defterin mikro fişlerini hazırlatan ve araştırmacıların erişimine açan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM) defterleri yayımlamaya başlamıştır. Buna göre her on yıldan bir defter seçilerek yaklaşık iki asırlık bir döneme ilişkin mahkeme kayıtları yayınlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan kadı sicillerine ilişkin kayıtlar, İSAM kayıtlarından derlenmiş ve günümüz Türkçesine kazandırılmıştır.

4. KADI SİCİLLERİNDE ÖDEME GÜCÜ VE VERGİLEMEYE İLİŞKİN KARARLAR

Osmanlı tarihçileri arasında çoğunlukla kabul gören anlayış, merkezi devletin yaygın müdahalelerle üretimi, piyasaları ve ticareti denetlediği ve bu yolla ekonomiye yön verdiği şeklindedir. Ekonomiye yapılan müdahalelerin büyük bir kısmı ise kadılarına ya da bir diğer devlet görevlisine, merkezden gönderilen bir ferman veya benzeri bir emirle belgelenmektedir. Bununla birlikte Şevket Pamuk, müdahale yapılmaması durumunda böyle bir emir kayıt altına alınmadığından, ekonomiye ne düzeyde müdahale edildiğinin tam olarak tespit edilemeyeceğini savunmaktadır (Pamuk, 2013, 48). Çalışma, kadı sicil arşivlerine dayandığından, özellikle vergi ile ilgili mahkeme kayıtları üzerinde yapılan incelemelerden, merkezi devletin, İstanbul’da vergi uygulamalarını yakından izlediği ve olası adalet dışı uygulamaları ivedi bir şekilde engellediği anlaşılmaktadır. Buna göre devletin, özellikle vergilemeye duyduğu hassasiyet, arşiv kayıtlarından açık bir biçimde görülmektedir.

17. yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinde vergilemeye ilişkin beş yüz elli dört kayıt bulunmaktadır. Bunlardan yüz yirmi altısı (%18,3) mukataa veya iltizamla ilgilidir. Bunun nedeni olarak verginin çoğunlukla mültezimler eliyle toplanması görülebilir. Mahkeme kayıtlarında en fazla rastlanan özel vergi ise Hıristiyan ve Museviler gibi gayrimüslimlerden alınan cizye vergisidir (%10,6). Olağanüstü durumların finansmanı için kullanılan avarız ise yetmiş bir adet kayıtla en fazla görülen ikinci özel vergi türüdür (%10,3). Vergiyle ilgili hükümlerde en fazla işlenen ana konu ise yüz otuz bir kayıtla, vakıflardır (Kuran, 2011: 7-11).

İstanbul merkezli, mahkeme kayıtlarına dayanılarak yapılan incelemelerden elde edilen, İstanbul Mahkeme Kayıtları 3 Numaralı sicilinde yer alan, 13. cilt, 486. sayfa ve 741 hüküm numaralı kayıt örneği aşağıda yer almaktadır. Buna göre dönemin İstanbul Ermeni Patriği’nin ve ehl-i örfün kanunsuz fazla vergi taleplerinin önlenmesini amaçlamaktadır.

** İstanbul dışında sicil kayıtları bulunan şehirler şunlardır; Ankara, Adana, Diyarbakır, Hatay, Konya, Niğde, Afyon, Sivas, Kütahya, Bursa, Manisa, İzmir, Antalya, Kastamonu, Sinop ve Tokat (Baltacı, 1985: 131).

“Papazlarla alakalıdır. Padişah’ın yüce fermanı ulaşınca biline ki, bahsi geçen kaza sakinlerinden Abraham ve Haçador ve Tomar ve Bedros ve Gazar ve Andriyas ve diğer Haçador isimli papazlar İstanbul’una arzuhâl ile bildirdikleri şikâyetlerinde; “Bizler devletin idaresi altında bulunan papazlardanız, iş-güç sahibi değiliz, fakirlerdeniz. Hâlâ patriğimiz olan ve diğer ehl-i örf takımı^{††} kanunların tersine ve Padişaha mahsus fermana uymayan, dinde ve gelenekte olmayan şeyler çıkarıp, bütün paralarımızı alıp zulmetmekten geri durmamışlardır. Bu durumun yasaklanıp kanunun dışında bir akçe fazla alınmamak konusunda Padişah’tan emir rica ederiz” diye bildirmişlerdir. Kanun ile belirlenenden fazla alınmaması emrimdir. Emrim ulaşınca bahsi geçen konuya ehemmiyet verip bakınız. Geçmiş hâle göre; bahsi geçen papazlar, gerekli vergileri kanun ve emrim gereğince yerine getirmeye razılaşırken, memurlar kanaat etmeyerek, kanun ve ferman dışında fazla para alarak zulüm ettikleri gerçek ise bu durumu durdurunuz. Yukarıda bahsi geçen papazları, kanun ve örf zıt kimselere, fakirleri incitip korkutmalarına izin vermeyesiniz. Bu konudaki şikâyet için tekrar gelmesinler. Tuğrama emniyet edesiniz.

Tarih: 13 Mart 1618

Korunmuş Makam İstanbul”

Yukarıda verilen mahkeme kararı, devlet idaresi altında görev yapan din görevlilerinin, herhangi bir işte çalışmaması ve yoksul olmaları nedeniyle, Ermeni Patriği ve diğer ehl-i örf takımının fazla vergi almalarını konu edinmektedir. Buna göre davacılar, İstanbul makamına başvurarak, kendilerinden fazla vergi alındığını, bu vergilerin genel kabul görmüş vergilerden olmadığını ve bu nedenle zor durumda kaldıklarını bildirmektedirler. Bunun üzerine Padişah^{‡‡} tarafından gönderilen fermanla, bu uygulamanın durdurulması ve söz konusu kişilerden ödeme güçlerine uygun vergilerin alınarak, yasa dışı vergi uygulamalarından korunmaları istenmektedir. Özellikle “Kanun ile belirlenenden fazla alınmaması emrimdir” ifadesiyle Padişah’ın, vergi uygulamalarında tebaanın rencide edilmemesini ve bu yolla zulme uğramamalarını istediği görülmektedir. Bununla birlikte “Tuğrama emniyet edesiniz” ifadesiyle, adil bir vergilemenin, Padişah’ın kendi garantisi altında olduğu ve “Bu konudaki şikâyet için tekrar gelmesinler” cümlesiyle, vergi adaletsizliğinin kesin bir biçimde sonuçlandırılmasının istendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, incelenen bazı mahkeme kararlarında, yukarıda verilen kararla bağlantılı olarak, kamusal faaliyet yürüten çeşitli kimselerden vergi alınmadığı ve bunun bir mahkeme kararıyla garanti altına alındığı görülmüştür. Örneğin, Mihâl v. Yani isimli papazın, papaz olduğundan beri haraç vergisi ödemediği belirtilmiş (Üsküdar Mahkemesi, Sicil No: 26, Cilt: 7, Sayfa: 87, Hüküm No: 36), Karye-i Salihli’den Ramazan b. Hızır’ın sipahi olması nedeniyle, avârız vergisinden muaf olduğuna karar verilmiştir (Üsküdar Mahkemesi, Sicil No: 17, Cilt: 6, Sayfa: 269, Hüküm No: 654). Üsküdar’da ikamet eden Memişah b. Timurhan’ın ise avârız vergisi karşılığında üç adet ulak atının beslenmesini üstlendiği ve böylece vergi ödemediği (Üsküdar Mahkemesi, Sicil No: 5, Cilt: 3, Sayfa: 195, Hüküm No: 275), Kanuni Sultan Süleyman’ın İstanbul’da yaptırdığı suyollarının bakımını üstlenen yedi köy ahalisinin, aksi bir emir olmadıkça cizye, ispençe, avârız ve diğer tüm vergilerden muaf olduğu (Eyüp Mahkemesi, Sicil No: 90, Cilt: 31, Sayfa: 545, Hüküm No: 684) ve Hasköy kasabasındaki Yahudi hafriyatçıların ölülerine ücretsiz olarak mezar kazdıklarından dolayı, talep edilen vergiye katılmamaları gerektiği tespit edilmiştir (Eyüp Mahkemesi, Sicil No: 74, Cilt: 28, Sayfa: 143, Hüküm No: 125).

İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil kayıtlarından elde edilen bir diğer mahkeme kaydında ise mükerrer verginin önlenmesine ilişkin Padişah^{§§} fermanı yer almaktadır. 13 cilt numaralı 486. sayfada yer alan 743 hüküm numaralı kararda, Trabzon’dan çalışmak için İstanbul’a gelen iki

^{††} Ehl-i örf takımı, dinsel ve yasal düzenlemelerden çok, şeriata ve yasalara ters düşmemek koşuluyla, toplumsal töre ve kuralları uygulayan Osmanlı kamu görevlilerine verilen isimdir.

^{‡‡} Dönemin Padişah’ı, Genç Osman olarak bilinen, II. Osman’dır (26 Şubat 1618-19 Mayıs 1622).

^{§§} Dönemin padişahı, II. Osman’dır (26 Şubat 1618-19 Mayıs 1622). Fermanla yer alan “mübarek emir gelmişken saadetli ve uğurlu olan tahta çıkışım gerçekleşmekle” ifadesiyle, padişahın tahta henüz çıktığı anlaşılmaktadır.

gayrimüslimin, daha önce yükümlü oldukları vergileri ödemelerine rağmen, İstanbul'da kendilerinden yeniden vergi istenmesi konu edinilmektedir. Söz konusu ferman aşağıdaki gibidir:

*“Devlet erkânlarından İstanbul kazası kadılık vazifesinde bulunan kişinin, kanunla tespit edilmiş olan rütbe ve makam derecesine göre hürmet ifadesi “Kadılıkta ve fıkıh ilminde çok bilgili olan Müslümanların kadısı, Allah’ın birliğine inanan valilerin daha iyisi, Fazilet ve şüphesizlik madeni, Peygamberlerin ilimlerinin vârisi, bütünüyle hakkın delili, mesleğine tüm vaktini mahsus kılmış olan; çoğalsın yardım eden Padişahın lütufları daha ziyade olsun. Mevlana İstanbul kazasının adaletli hâkimi -fazileti daimi olsun”. Padişah’ın yüce fermanı ulaşınca biline ki, Yani v. Lefter ve Pereşkere v. Dori isimli zimmiler*** İstanbul’a arzuhal sunup, “biz Trabzon kazası sakinlerinden olmakla, her sene vermemiz gereken cizyemizi (vergimizi) vilâyetimize mübarek emir ile toplamakta memur olanlara verip, elimize mühürlü hukukî senet alıp kusurumuz yok iken, İstanbul’a amelelik etmeye geldiğimizde, kanun üzere altı ay durduktan sonra bu haraçta (vergide) memur olanlara verilirken, hâlâ tekrar bizden ikişer yüz akçe perakende vergisi talep edip, incitirler, zulümdür, men olunmak mevzusunda şerefli emrinizi rica ederiz” diye bildirdiler. “Şeriat ve kanunun tersine incitilmeyeler” diye emredip, yukarıda bahsi geçen hususa ehemmiyet verip inceleyesin. Geçmiş hâle göre bahsi geçenler her sene vermeleri gereken vergilerin vilâyetlerinde emir ve defter gereğince memur olanlara verip, ellerine hukuka uygun senet alıp ve İstanbul’da amelelik ederler iken sahipsiz hayvan cizyelerini (vergilerini) dahi kanun üzere verip kusurları yok iken, hâlâ bahsi geçenlerden perakende vergisi adına ikişer yüz akçe talep edip incitildikleri doğru ise yasak ve def edip, mademki asıl vergilerinin toplanmasına memur olanlara verdiklerine hukuken senetleri ola, bundan sonra yukarıda ismi geçenleri Şeriat ve kanun ve emrime aykırı, zıt olarak incitip korkutturmayasınız diyerek, izin tarihi ile tarihi konulmuş mübarek emir gelmişken saadetli ve uğurlu olan tahta çıkışım gerçekleşmekle, emrimi getirip yenilenme rica eylemeğin buyurdum ki, emrim gelince bu mevzuda evvelce yazılmış mana üzere verilen mübarek emrinden sonra tersine başka bir emir ulaşmamış ise gereğince amel edip, bundan sonra tersine rıza ve müsaade göstermeyesiniz, şöyle bilesiniz, tuğrama emniyet edesiniz.*

Tarih: Şubat 1618

İstanbul Makamı”

Yani v. Lefter ve Pereşkere v. Dori isimli gayrimüslimlerin, Trabzon’da ikamet ederken, üzerlerine düşen vergi yükümlülüklerini yerine getirmeleriyle birlikte, İstanbul’da amelelik yapmaya gelmeleri sonucu, kendilerinden yeniden iki yüz akçe vergi talep edildiği ve bu yolla zulme uğradıkları iddiasıyla, İstanbul kadılık makamına başvuran söz konusu kimseler, bu durumun önlenmesini istemektedirler. Kadılık makamının konuyu incelemesi üzerine, zimmilerden “Şeriat ve kanunun tersine” bir biçimde, mükerrer vergi uygulamasının, verginin daha önce ödenmesi ve ellerinde hukuka uygun bir senet bulunması nedeniyle, iptal edilmesi istenmektedir. Bu bağlamda vergi yükümlülüğünün daha önce yerine getirilmiş olması nedeniyle yeniden vergi alınmasının, hem ödeme gücüne uygun olmayacağı hem de mükerrer vergi sonucu doğuracağı için halkın böyle bir zulme maruz kalması engellenmektedir. Siciller üzerinde yapılan incelemede mükerrer vergi uygulamasının önlenmesine ilişkin benzer kararların varlığı belirlenmiştir. Buna göre Rumeli Vilayeti, Mora Sancağı’nda ikamet eden Virane v. Dimo’dan, yükümlü olduğu haraç, ispençe ve çift bozan resmi yükümlülüklerini ödemesine rağmen, ikamet ettiği köyü değiştirmesi nedeniyle ödediği vergileri yeniden ödemesi isteğine karşılık, kadılık makamı bu uygulamaya izin vermemiştir (Eyüb Mahkemesi, Sicil No: 19, Cilt: 24, Sayfa: 122, Hüküm No: 92).

*** Anlaşma ile İslâm diyarında yaşaması kabul edilmiş, hayatı hıfzedilen gayrimüslim.

Kadı sicillerinden elde edilen bir diğer mahkeme kaydı, Eyüb Mahkemesi 90 Sicil Numaralı, 31. cilt, 541. sayfa ve 676 hüküm numaralı fermanıdır. Terkos'a bağlı Ayazma köyü ahalisinden, kanunda öngörülenden fazla vergi alınmamasına ilişkin olarak hazırlanan ferman, aşağıdaki gibidir:

“Terkos Nâhiyesinde Şeriât hâkimi olan kadı vekili hazretlerine hürmet ifadesi “İlim ve şeriatla âlim olup kendisine uyulan vekillerden Terkos nahiyesinde Şeriatla hüküm veren kadı vekili olan hazret (...) -ilmi çoğalsın, artsın. Padişah'ın yüce fermanı ulaşınca biline ki, yukarıda bahsi geçen nahiyeye tâbi Padişah buyruğunu ellerinde bulunduran Ayazma isimli köy halkı İstanbul'a arzuhal edip, bunlar köylerinin toprağında ziraatlarıyla meydana getirdikleri mahsullerinde ihsan olunan öşürlerini ve her sene otu biçilir çayırlarında dahi öşre denk vergilerini yerine getirip, kusurları yok iken köylerinin zabitleri kanaat etmeyip “siz de yerlerinizin, otluğun diğerini satarsınız, öyle ise tekrar öşür ve devlet adına akçe verin” diye ayıplayıp incittiklerinden başka, beleş ve parasız yem ve yemek ve sair gıda maddeleri talebiyle fakirlere zulüm ve incittiklerini bildirip Şeriat ve kanunun tersine ve haksız yere bu yönde nesne talebiyle ayıplayıp incitirilmeyerek, men ve def edilmek konusunda emrimi rica eylediklerinden buyurdum ki; “hükümle geldiklerinde yukarıda bahsi geçen hususa tam hak ve adalet üzere ehemmiyet verip göresiniz. Bildirildiği gibi ise, saadetli günlerimde bir ferde zulmedildiğine rızam yoktur. Bunlar karyeleri toprağında ziraatlarıyla meydana getirdikleri mallarının öşürünü ve çayırlarının vergisini ve sair hukuk ve vergilerini kanun ve defter gereğince verdiklerinden sonra, köylerinin zabitleri, Şeriat ve kanunun tersine olarak sattıklarının otluklarından tekrar öşür ve vergi ve beleş ve parasız yem ve yemek ve sair gıda talebiyle ayıplayıp incitmeyeler ve incitirmeyip bu durumu men ve def eylesin. Men ile yasaklanmayıp açıklanan tarz üzere, zulüm ve tecavüz etmelerinin meydana gelmesi üzere yazıp arz edip bundan sonra İslâm hukuku ve kanun ve emrimin tersine kimseye iş ettirmeyesin. Hükümde dâhili olmayanları karıştırmayıp yukarıda bahsi geçen husus için tekrar şikâyet olunup diğer bir emir varmalı eylemeyesin. Şöyle bilesin ki, tuğrama emniyet edesin.

Tarih: 19 Ekim 1680

İstanbul Makamı”

Yukarıda verilen kadı sicilinden anlaşılacağı gibi, Terkos'a bağlı Ayazma köy halkının, İstanbul Makam'ına başvurarak, idareciler tarafından fazla ve kanunsuz olarak tahsil edilmek istenen vergi uygulaması ve fakirlerden zulüm ile incitilip haksız yere istenilen vergilerin önlenmesi istenilmektedir. Buna göre tarımsal faaliyetleri sonucu, üretilen mahsuller üzerinden ödenmesi gereken vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesine rağmen, köy zabitleri tarafından yeniden öşür istenmesiyle birlikte fakirlerden kanunsuz olarak vergi talep edilmesi, Padişah tarafından kesin bir dille men edilmektedir. Özellikle *“saadetli günlerimde bir ferde zulmedildiğine rızam yoktur”* ifadesiyle, haksız vergi uygulamaları nedeniyle zulme yol açacak uygulamaların, önlenmesi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu kimselerin, zirai faaliyet sonucunda elde ettikleri mahsulleri üzerinden, yükümlü oldukları vergileri, kanun ve defterler uyarınca yerine getirmeleri, ödeme gücüne uygun bir vergi uygulamasıyken, mükerrer vergileme sonucunu doğuracak yeni bir vergisel yükümlülük, ödeme gücüne aykırı olacaktır. Bununla birlikte kadı sicillerinde, mükerrer vergiyi önlemeye yönelik benzer kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin, Eyüp İskelesindeki peremecilerden^{†††} kanunsuz vergi talepleri^{†††}, kadı tarafından önlenmekte (Eyüb Mahkemesi Sicil

^{†††} Gondola benzeyen bir tür kayak imal eden kişi.

^{†††} *“Hâslar kadısı faziletli efendi hazretleri ellerinde olan şerefli emir ve vesika gereğince hallerini göresiniz diye buyuruldu. Devletli ve saadetli Sultânım Hazretleri sağ olsun, bu kulları Tersâne-i Âmireme (Tersane-i Amire, donanmanın savaş gemilerinin yapıldığı ve onarıldığı kurum) her sene kürekçi veren Eyyüb-i Ensâri İskelesi'nde işleyen kayıkçılar fakirleri olup at tepmesi ve yol doldurması ve sürgün avı teklifleri ile incitilmemek konusunda evvelce yüksek emir ve Şer'i vesika verilmişken hâlâ yukarıda bahsi geçen kazada dükkân sahipleri esnaf takımı bahsedilen teklifi bizimle beraber yerine getirin diye incitilmemek konusunda ferman verilmesi rica olunur. Emir sultanımıdır”.*

Numarası: 90, Cilt: 31, Sayfa: 556, Hüküm Numarası: 698) ve Sadrazam Halil Paşa'nın reayasının, yasal olmayan vergi talebiyle rencide edilmemesi konu edinilmektedir^{§§§} (İstanbul Mahkemesi Sicil Numarası: 3, Cilt: 13, Sayfa: 468, Hüküm Numarası: 721). Buna benzer bir diğer karar, Eyüb Mahkemesi sicillerinde aşağıdaki gibi verilmektedir (Eyüb Mahkemesi, Sicil Numarası: 74, Cilt: 28, Sayfa: 48, Hüküm Numarası: 3):

“Kadılıkta ve fıkıh ilminde çok bilgili olan Müslümanların kadısı ilâahir, Hazreti Hâslar Kadısı -Faziletleri ziyadeleşsin, çoğalsın- Padişah'ın yüce fermânı ulaşınca, yukarıda bahsi geçen kazâ şubelerinden Maltepesi'ne uyan () isimli vakıf karye sâkinlerinden Padişaha ait emri ulaştırın () ve () isimli kimseler İstanbul'a arzuhâl edip bunların idârelerinde olan mandıralardan tapu sicil kayıtlarında vakfa ortaya çıkan vergi yazılmakla olageldiği kanun ve defter gereğince yerine getirmeğe râzılar iken, yukarıda zikredilen vakfın subaşuları olanlar kanaat etmeyip daha fazla talep edip incitmekten geri durmadıklarını bildirip kânun ve defter gereğince hareket etmek konusunda şerefli emrimi istediler. Buyurdum ki; Şerefli hükmüm ulaşınca bu konuda tam bu işe ehemmiyet verip ve subaşuları adı geçenden ve İstanbul'dan çıkartılmış mühürlü gerçek tapu sicil defterinin sûretini talep edip göresiniz. Bahsi geçen mandıralardan tapu sicil defterinde vergi yazılmış ise olageldiği gibi kanun ve defter gereğince yerine getirdiklerinden sonra Şeriât ve kanun ve defterin zıttı daha fazla talebiyle bahsi geçen vakıflar subaşularına, bunları incitirmeyip ve korkutturmayıp, men ve defeyleyesiniz. Bundan sonra Şerefli Şeriat ve kanun ve deftere ve her dâim olan ve emrime ters kimseye iş ettirmeyesiniz. Hükümde dâhili olmayı karıştırmayıp ve ilişirtmeyip inâd üzere olanları yazıp saltanat merkezime (İstanbul) arzedip tekraren emrimi göndermeli etmeyesiniz. Şöyle bilirsiniz ki; şerefli işaretime (Tuğra) itimat edesiniz.

Tarih: Haziran 1662

^{§§§} “Sadrazam hazretlerinin emri altında bulunanlarla ilgilidir. Faziletli, kadılıkta ve fıkıh ilminde çok bilgili olan Müslümanların kadıları, Allah'ın birliğine inanan valilerin en iyileri, faziletler ve şüphesizlik madenleri, bütünüyle hakkın delilleri, Peygamberlerin ilimlerinin vârisleri, mesleğine tüm vaktini mahsus kılmış olanlar, yardım eden padişahın, lütufları daha ziyade olsun. İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Hâslar kadıları -faziletleri çoğalsın, artsın-Padişah'ın yüce fermanı ulaşınca biline ki, çok cömert, itimat ve itibar sahibi, çok şeref sahibi Mareşal, âlemin nizamı, halkın işlerinin terbiyecisi olan parlak fikirli, halkın kıymetli işlerinin tamamlayıcısı, yanlışsız oy sahibi, devlet binasının ve refahının tesis edicisi, saadet ve azamet temellerinin sağlamlıştırıcısı, yüce padişahın hediye dereceleriyle kuşatılmış Veziriazam Halil Paşanın-Allah Teâlâ (c.c.) ikramlarını daimi eylesin- kazanız altında mevcut olan emriniz altındaki ileri gelenlerin cizye vergisi ve ispençe vergisi ve sahipsiz hayvan ve bir yerden veya bir işten kaçmış kimseye resm-i bennâk vergisi ve sahibi çıkmamış mal ve kaybolmuş mal ve umumî ve hususî maliye hazinesi ve kasabiyye vergisi ve masdariyye vergisi ve ibrişim ve hizmetkâr ve şarap vergisi ve avârız-ı dîvânîyye vergisine kalendarilerden alınan vergi ve evlenen kız veya dullardan alınan vergi ve koyun ve devlete ait tuz ve acemioğlanı ve ipek ve mankır devşirmesi ve kapıcılar vergisi ve fiçı ve kazma ve kürek akçe ve yağ akçesi ve arpa ve saman ve balık denetleyicileri ve imar etme ve Hızır İlyas akçesi ve Osmanlı ordusu talebiyle ve emin kimseler ve valiler ve vergi toplayıcının ve belediye memurunun ve subaşı ve başka işe müfettiş olanların zulmetmesi, ismi evvelce geçmiş olan zatın emri altındakilere merhametsizlik ve haksızlık etmekle, bir defa ismi evvelce geçmiş olan zat tarafından alınan cizye ve ispençe ve diğer fazla ve az mahsul için ellerine mühürlü hukuka uygun senet alan halklarına, tekrar cizye ve ispençe ve boş yere ve zikrolunan hukuk ve vergilerden asla bir şey teklif olunmayıp, incitilmemeleri konusunda maliye tarafından verilen şerefli emir gereğince, merhum ve rahmetli babam Hüdâvendigâr -yeri iyi ve temiz olsun- zamanında mübarek emir verilip, tahta oturma merasimim vaki olmakla, o şerefli hükmün yenilenmesini dilekçe olunmağın buyurdum ki, (...) ulaşınca bu konuda önce maliye tarafından huzurumdan verilen yüce emrim gereğince, bir defa ismi evvelce geçen zat tarafından alınan, ispençe ve cizye ve diğer bütün ve parça mahsulü için ellerinde olan hukuka uygun senetlere ters, tekrar cizye ve ispençe ve boş yere ve zikrolunan hukuk ve vergilerden ve diğer tekliflerden asla bir şey aldılmayıp, emin kimseler ve valiler ve işleri tetkik edenlerden bir ferde yukarıda ismi geçen zatın emri altındaki halkı olana zıt bir tarzda incitmeyesiniz, mani olmayanları yazıp arz edesiniz, şöyle bilirsiniz şerefli işaretime (tuğrama) emniyet edesiniz. Tarih: Haziran 1618”.

Korunmuş Makam İstanbul''

Kadı sicilinde, Maltepe'ye bağlı bazı vakıf köylerinden subaşılar tarafından fazla vergi istenmesi ele alınmaktadır. Buna göre Maltepe'de ikamet edenlerden, kanun, defter ve tapu kayıtları dâhilinde, üzerlerine düşen vergi yükümlülüklerini yerine getirmeye razı olmalarına rağmen, Subaşıların daha fazla vergi talep etmeleri üzerine Padişah tarafından kadılık makamına gönderilen fermanla, bu durumun incelenerek engellenmesi emredilmektedir. Bu bağlamda, Padişah **** tarafından, diğer kararlara benzer biçimde ödeme gücüne aykırı, yasal olmayan ve sonuç olarak zulme neden olan vergi uygulamaları açık bir biçimde yasaklanmaktadır.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin gündelik yaşantısına ilişkin önemli kararların yer aldığı mahkeme kararları, İmparatorluğun yönetim anlayışını yansıtmaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Özellikle yönetim ile halk arasında cereyan eden dava konuları, bu düşünceyi desteklemektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Osmanlı Devleti'nde ödeme gücüne göre vergileme uygulamaları, kadı sicillerinde yer alan mahkeme kayıtları ışığında araştırılmıştır. 17. yüzyıl İstanbul'una ait kadı sicillerinde yer alan vergi kararları, vergi ödeme gücünün dikkate alınması kapsamında incelenmiştir. İSAM tarafından yayınlanan kadı sicillerinin, vergi ile ilgili erişilen yüz seksen altı mahkeme kararı, çalışmanın kapsamını oluşturan 17. yüzyıl ve ödeme gücü kıstaslarına göre yeniden ele alınmıştır. Günümüz Türkçesine uyarlanan kararlar, çalışmada kullanılmıştır.

Mahkeme kararları, genel olarak, mükerrer vergi ya da kanunsuz, izinsiz ve uygun olmayan miktarlarda fazla vergi alınmasına yöneliktir. İnceleme konusu yapılan bölgenin İstanbul olması nedeniyle de, kararlar kapsamında, çeşitli spesifik şikâyetlere cevap olarak verilen Padişah fermanları da dikkat çekmektedir. Buna göre gönderilen fermanlar, şikâyet konusu olayın ivedi bir biçimde incelenerek doğru çıkması durumunda önlenmesi, adil bir biçimde çözülmesi ve bu konuda Padişah özelinde yönetime güven duyulması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim söz konusu fermanlarda yer alan *“şerefli işaretime (tuğra) itimat edesiniz”* ifadesi, adil bir yönetim izlendiğine ve buna güvenilmesine yönelik önemli bir çağrı olarak nitelendirilebilir.

Verginin tahsil edilmesiyle ilgili karşılaşılan sorunlarda ise vergi toplayıcılarının kanunsuz vergi talepleriyle birlikte, ödeme gücü olmayan kişilerden fazla vergi istendiği görülmektedir. Bu durumun Padişah makamına yapılan şikâyetle ya da mahkemeye intikaliyle karar sicillerinde yer aldığı belirlenmiştir. Buna göre, tespit edilen kanunsuz ya da ölçsüz vergi uygulamalarının derhal yasaklandığı ve bu yolla halkın zulme uğramaması için gayret gösterildiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın ulaştığı bir diğer sonuç ise kamusal hizmetlerle uğraşan kişilerin, özel emirlerle vergi dışında tutulmaları ya da bir diğer deyişle muaf olmalarıdır. Buna göre ölü yıkayıcılığı, duvar ustalığı, mezar kazıcılığı, ulak atlarının beslenmesi, suyollarının korunması gibi faaliyetleri yürütenlerle, papaz ve sipahi gibi kimselerin, vergilerden muaf tutulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yoksul ve düşkün kimselerin de vergiden muaf tutulduğu görülmektedir.

İnceleme konusu yapılan sicillerde, genel itibariyle Padişah'ın ve mahkemelerin vergide adalet prensibini dikkate aldıkları görülmektedir. Ödeme gücünün üzerinde bir vergilemeye izin verilmemekte ve mevcut uygulamalara son verilmektedir. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü dönemin ve coğrafyanın tamamında, verginin ödeme gücünü referans aldığını ileri sürmek yanlış olacaktır. Bunun nedeni ise vergilemenin yoğun olarak mültezimler eliyle gerçekleştirilmesi ve İstanbul'dan uzaklaşıldıkça, adalet dışı uygulamaların yaygınlaşmasıdır. Örneğin, Tanzimat sonrası vergi uygulamalarında ödeme gücünün, Hatt-ı

**** Dönemin Padişahı, IV. Mehmed'tir (8 Ağustos 1648 – 8 Kasım 1687).

Hümâyûn ile garanti altına alınmasına rağmen, Sivas Eyaleti, Bozok Sancağı, Sorgun Kazası'na bağlı köylerde, 1844-1845 yıllarında ödeme gücü olmayan hanelerden dahi vergi alındığı görülmektedir^{†††}. Bu bağlamda çalışmanın, İstanbul merkezli mahkeme kayıtlarını dikkate alması ve söz konusu kararları Türkçeye kazandırması bakımından, sonraki çalışmalara kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Âdem, Y. b. (1996). *Kitâbü'l Hârâc*. (O. Eskicioğlu, Çev.) İzmir: Anadolu Basım.
- Altundağ, Ş. (1947). Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 187-197.
- Aydın, M. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri*. (C. Yılmaz, Dü.) İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Baltacı, C. (1985). Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu* (s. 127-132). Ankara: Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Yayınları: 1.
- Çetin, A. (1985). Osmanlı Arşivlerinin Tarihleri. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu* (s. 63-71). Ankara: Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Yayınları: 1.
- Dalton, H. (1948). *Principles of Public Finance*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ebû, Y. (1973). *Kitâbü'l Hârâc*. (A. Özerk, Çev.) İstanbul: Hisar Yayınları.
- Eskicioğlu, O. (1966). *İslam Hukukunda Vergiler, Yahya b. Adem ve Kitab-ül Haracı*. İzmir: Anadolu Basım.
- İbn, H. (2009). *Mukaddime* (Cilt 2). (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- İnalçık, H. (1985). Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu* (s. 39-45). Ankara: Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Yayınları: 1.
- İSAM. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîâ) 90 Numaralı Sicil (H. 1090/M. 1679-1680)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 17 Numaralı Sicil (H. 956-963/M. 1549-1556)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîâ) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 / M. 1619-1620)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîâ) 74 Numaralı Sicil (H. 1072/M. 1661-16612)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

^{†††} Yereli, Ahmet Burçin, Köktaş, Altuğ Murat, Selçuk, Işıl Şirin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Dağılımı ve Göreli Yoksulluk: Sorgun Kazası 19. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerine Bir İnceleme* (Yayın Aşamasında).

- Kallek, C. (2002). Kitâbü'l-Harâc. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 101-104). içinde İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Kallek, C. (2013). Yahya b. Âdem. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 234-237). içinde İstanbul.
- Kuran, T. (Dü.). (2011). *17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mill, J. S. (2009). *Principles Of Political Economy*. New York: D. Appleton And Company.
- Musgrave, R. (2004). *Kamu Maliyesi Teorisi*. (O. Şener, & Y. Methibay, Çev.) Ankara: Asil.
- Pamuk, Ş. (2013). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pay, S. (2001). Bursa Kadı Defterleri ve Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 87-95.
- Ricardo, D. (2007). *Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin ilkeleri*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Schmölders, G. (1976). *Genel Vergi Teorisi*. (S. Turhan, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1985). Osmanlı Arşivlerinin, Dünü, Bugünü ve Yarını. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu* (s. 47-52). Ankara: Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Yayınları: 1.
- Singer, A. (2008). *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*. (S. Bulutsuz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2010). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şakiroğlu, M. (1981). Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 211-224.
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyye Sicilleri. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 8-11). içinde İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.